

Наталія Щербина

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

РІЗНОВИДИ ПОВАГИ У ПРАЦЯХ БРИТАНСЬКИХ ФІЛОСОФІВ РАНЬОГО МОДЕРНУ

Nataliia Shcherbina

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

TYPES OF RESPECT IN EARLY MODERN BRITISH PHILOSOPHERS' WORKS

The article distinguishes and systematizes various types of respect in the concepts of the British philosophers of the early modern era (16-18 centuries) in order to demonstrate the evolution of their understanding of respect. Based on the classification presented by S. Hudson and complemented by R. Dillon, who distinguish evaluative respect, obstacle respect, directive respect, institutional respect, care respect, author analyzes works by F. Bacon, J. Locke, J. Berkeley, D. Hume, A. Smith. Based on the analysis, author concludes that there is a correlation between the evolution of understanding the notion of respect in the writings of these philosophers and the evolution of respect as a phenomenon in the society of that time. The emphasis is placed on the fact that the polysemicity of concept of respect is not an artificial concept of philosophers, but the essence of respect as a phenomenon.

Keywords: respect, esteem, admiration, care respect, types of respect, modern philosophers.

Сучасне суспільство характеризується досить високим ступенем зв'язку моралі з усіма сферами людського життя. Втім, так було не завжди, принаймні, вважалося, що сфера моралі більше відокремлена від державних інститутів, щоб забезпечити їх стає функціонування. З цієї точки зору, еволюція моралі людства є ще й процесом визнання моралі як певної обов'язкової бази для існування будь-якого елементу суспільства. Таку еволюцію поглядів можна простежити й у питанні поваги. У сучасному науково-популярному дискурсі існує досить велика кількість досліджень з проблеми поваги, визначення типів та видів останньої. Вони можуть видозмінюватись залежно від підстави, за якою поділяють феномен поваги на види. Починаючи від навчальних текстів у підручниках з педагогіки та етики, статтях на порталах для виховання дітей, завершуючи науковими дослідженнями, повагу розглядають як складний соціальний феномен, що відіграє важливу роль у соціалізації та самоідентифікації людини.

Серед сучасних дослідників, які аналізують проблему поваги, варто виокремити: Е. Андерсон, А. Анісімова, Л. Архангельського, Т. Бірча, Г. Бандзеладзе, Б. Безлепкіна, А. Власова, М. Гуренко-Вайцмана, С. Дарвала, Р. Ділона, А. Донагана, Р. Доні, С. Дел'ю, В. Капіцина, А. Козловського, М. Козюбру, А. Ковлера, Є. Лукашеву, С. Максимову, В. Малахова, П. Тейлора, Дж. Файнберга, У. Франкена, С. Хадсона та інших.

Пропри те, що існує великий доробок праць, в яких розглядається повага та її прояви у різних царинах людського життя, історико-філософська генеза концепту «повага» у британській філософії раннього Модерну є недостатньо дослідженою. Можливо це пов'язано з тим, що саме філософами цього періоду не проводиться чітке вирізнення типів поваги, хоча в їх текстах розглядається повага в різних її проявах.

Метою цієї статті є виокремлення та систематизація різних типів поваги у концепціях британських філософів (XVI-XVIII ст.).

У цій статті ми будемо спиратися на класифікацію типів поваги, поданої у статті «Повага» (Respect) зі Стенфордської енциклопедії філософії. Згідно з цією класифікацією, поданої С. Хадсоном і доповненої Р. Ділоном, виокремлюють оціночну повагу, повагу до перешкоди, настановчу повагу, інституційну повагу, повагу-турботу. Оціночну повагу (evaluative respect) отримують та заслуговують залежно від відповідності певним стандартам. Така повага подібна до пошани та захоплення. Повага до перешкоди (obstacle respect) – повага, яка має справу з об'єктами,

що можуть привести до негативних наслідків, якщо не врахувати їх особливості. Настановча повага (*directive respect*) – повага, об'єктами якої є настанови: запити, рекомендації, закони, правила, претензії, права, які можуть бути прийняті в якості керівництва до дії. Інституційна повага (*institutional respect*) – тип поваги, об'єктами якого є соціальні інститути та практики, а також особи, які займають певні посади, або речі, які репрезентують цей інститут. Повага-турбота (*care respect*), додатково запропонована Р. Ділоном, проявляється стосовно об'єктів, які мають важливе, можливо, унікальне значення, в особливому ставленні до них та турботі. Цей тип поваги постав з феміністської етики турботи і був дуже впливовий у феміністських і нефеміністських дискусіях щодо поваги людей як унікальних виняткових індивідуумів¹.

У багатьох роботах, що містять аналіз філософських досліджень проблеми поваги, І. Кант згадується як перший, хто зробив вагомий внесок у традицію дослідження феномену поваги як складного явища. Проте, на нашу думку, важливий внесок у цю традицію зробили і британські філософи доби раннього Модерну, зокрема, Ф. Бейкон, Дж. Лок, Дж. Барклі, Д. Г'юм, А. Сміт. Далі буде проаналізовано, якою є глибина та ступінь дослідження цими філософами феномена поваги відповідно до обраної нами за основну у цій статті класифікації типів поваги.

Задля кращого розуміння еволюції поглядів британських філософів звернемося до творчості Френсіса Бейкона, як одного з перших представників філософії модерної філософії XVI-XVIII ст. Він майже не досліджував проблему поваги у своїх роботах. Лише у кількох роботах з моральної проблематики можна зустріти згадування цього поняття. Так, наприклад, у «Есеях» Ф. Бейкона є короткі розділи під назвами «Про церемонії та повагу» та «Про честь та репутацію», де йдеться про честь та повагу у контексті етикету та формальних вимог до спілкування між людьми того часу (надалі переклад українською – автор.). У розділі «Про церемонії та повагу» мова йде про формальну повагу (*respect*), яку повинна проявляти людина по відношенню до різних соціальних прошарків суспільства та людей, зокрема, Ф. Бейкон зосереджується на застереженні від зайвих намагань та штучності у своїх словах та манерах. В іншому випадку, це загрожує людині втратою самоповаги. Також не варто приділяти занадто багато уваги формальному прояву поваги, адже це може вплинути на продуктивність та успішність людини².

Як не дивно, більшу цікавість викликає робота «Мудрість Стародавніх», де автор аналізує різні міфи на предмет прихованих сенсів. Саме у цій роботі, згадуючи повагу у контексті аналізу міфів, він викладає цікаві для нас у цій статті думки.

У тлумаченні Ф. Бейконом багатьох міфів зустрічається поняття «повага». Проаналізувавши фрагменти, де присутнє це поняття, приходимо до висновку, що сама повага позначається різними синонімами і згадується у різних її проявах. Так, наприклад, у розділі «Касандра або Ворожіння», у реченні «Але, нарешті, коли ця лиходійна подія змусила страждальців відчувати наслідки їх нехтування, вони занадто пізно шанують (*reverence*) своїх радників, як глибоких, передбачливих і вірних пророків»³. Цей незначний, на перший погляд, фрагмент демонструє яскравий приклад оціночної поваги, пошановування та прославлення людини. Повага тут постає як важливий елемент слави та успіху.

У аналізі міфу «Нарцис або Самозакоханість» автор також згадує повагу та пошану (*admire and reverence*). Ф. Бейкон вважає, що люди нарцисичного характеру зазвичай є відлюдниками і рідко обирають публічне життя. Це пов'язано з тим, що вони ризикують наражатися на критику та неприйняття, а тому вони намагаються спілкуватися лише з невеликою компанією тільки обраних друзів, які захоплюються та поважають (*admire and reverence*) їх та погоджуються з кожним їхнім словом⁴. Цей фрагмент явно свідчить про самоповагу та пиху, а також повагу-турботу (у прагненні оточити себе людьми, які поважають та захоплюються). Також опосередковано тут згадується оціночна повага як страх Нарциса почути критику через невідповідність стандартам. Отже, можна зробити висновок про те, що у цьому фрагменті йдеться про роль поваги у формуванні самооцінки людини.

¹ Dillon, R.S. *Respect. The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/entries/respect/#KinRes>>. (2018, березень, 19).

² Bacon, F. (1597). *The Essays*. <<http://www.authorama.com/book/essays-of-francis-bacon.html>> (2018, березень, 19).

³ Bacon, F. (1609). *The Wisdom of the Ancients*. <https://en.wikisource.org/wiki/The_Wisdom_of_the_Ancients> (2018, березень, 19).

⁴ Bacon, F. (1609). *The Wisdom of the Ancients*. <https://en.wikisource.org/wiki/The_Wisdom_of_the_Ancients> (2018, березень, 19).

Ще одним прикладом є розділ «Пан або Природа», у якому Ф.Бейкон говорить про повагу як пошану (*venerate*) до Пенелопи за її цнотливість. Це приклад поваги як відповідності об'єкта певним соціальним стандартам, тобто оціночної поваги. Розділ «Дедал або Механік» містить згадку про захоплення і повагу в контексті опису лабіринту як жажливого творіння, яке, попри це, заслуговує захоплення і поваги, адже є величним (*admirable*). У даному контексті ми спостерігаємо оціночну повагу та повагу до перешкоди, які є результатом оцінки здібностей людини, а також проявом обережного ставлення до чогось небезпечного. «Прометей або Статус людини» містить згадку поваги (*show regard*) як обов'язкового елементу віри, а також як особливе ставлення до сакрального у контексті критики людини, яка прирівнює власні творіння до божественних. Нарешті, у розділі «Прозерпіна або Дух» згадується повага (*reverence*) як пошана, з якою зустріли Прозерпіну у підземному царстві. Можна побачити, що повага постає як один з ключових аспектів соціалізації людини у складних умовах, а також як прояв кохання та обожнення¹.

Звісно, проаналізовані роботи не дають змогу чітко визначити позицію Ф.Бейкона щодо поваги як феномена, адже вони лише містять згадку поваги у контексті дослідження соціально-моральної проблематики. Проте аналіз наведених прикладів все таки демонструє нам, що автор звертається до різних типів поваги для демонстрації особливостей соціальних відносин. Особливо цікаво, що для аналізу Ф. Бейкон обирає саме стародавні міфи, які, на його думку, не втратили своєї актуальності як джерело прихованого повчального сенсу. Отже, Ф. Бейкон не розглядає повагу як складний феномен, проте його роботи є дуже корисними у контексті дослідження еволюції поваги як соціального інструменту у працях філософів. Окрему важливість має його розуміння честі як дуже ієрархічної. Це розуміння корелює з розумінням честі Т. Гобсом у його роботі «Левіафан».

У своїй праці «Деякі думки про виховання» Дж. Лок для вираження суті різних видів поваги вживає такі синоніми: *respect, reverence, esteem, deference, admire*. Оскільки більшість думок щодо поваги Дж. Лок висловлював у контексті своєї праці «Деякі думки про виховання», одразу кілька типів поваги можна вирізнити у цій праці стосовно батьків та вчителів. Наприклад, Дж. Лок стверджує, що у дитині варто виховувати ставлення до батьків, як до панів, як до керівників з усією повнотою влади, відчуваючи шанобливий страх. Коли ж дитина виросте, це дасть їй змогу бачити у батьках найкращих друзів і відчувати до них любов та повагу (*reverence*)². Тут досить чітко простежується оціночна повага та інституційна повага, остільки батьки тут позиціонуються як особи, наділені владою. Опосередковано тут можна прослідкувати і повагу до перешкоди, адже звучить рекомендація виховувати у дітях певного роду страх.

Знову ж таки на прикладі відносин батьків та дітей Дж. Лок описує повагу-турботу в контексті ставлення батька до дитини в процесі виховання. Він зазначає, що якщо батько поважає (*esteem*) та схвалює дитину, коли вона поводить себе гарно і ставиться до неї холодно, коли вона поводить себе погано, особливо, якщо так само вчиняє мати та інші важливі для дитини люди, тоді дитина швидко привчиться до чутливості по відношенню до цієї різниці і поводитиме себе відповідним чином набагато частіше і легше³.

Нарешті, настановча повага простежується протягом всієї праці, адже вся праця фактично і є настанова, яка пояснює як привчити дитину чинити відповідно до соціальних норм. Крім того, окремі думки Дж. Лока яскраво демонструють цей тип поваги.

«З огляду на те, наскільки великий вплив суспільства і як ми всі, особливо діти, схильні до наслідування, я дозволю собі звернути увагу батьків на наступну річ: хто бажає, щоб його син ставився з повагою (*respect*) до нього і до його приписів, той повинен сам ставитися з великою повагою (*reverence*) до свого сина. Ви нічого не повинні робити в його присутності такого, у чому ви б не хотіли, щоб він наслідував вас»⁴. Автор чітко визначає інструмент для виховання настановчої поваги у дитині.

Нарешті, наступна думка автора стосується всіх типів поваги одразу. Дж. Лок переконаний, що гарне виховання в майбутньому викликати повагу оточуючих до джентльмена, а також

¹ Bacon, F. (1609). *The Wisdom of the Ancients*. <https://en.wikisource.org/wiki/The_Wisdom_of_the_Ancients> (2018, березень, 19).

² Locke, J. (1693). *Some Thoughts Concerning Education*. <<http://www.bartleby.com/37/1/>> (2018, березень, 26); Локк, Дж. (1988). Мысли о воспитании. *Соч. в 3 т. Т.3*. Москва: Мысль, 437-439.

³ Локк, Дж. (1988). Мысли о воспитании. *Соч. в 3 т. Т.3*. Москва: Мысль, 437-439.

⁴ Locke, J. (1693). *Some Thoughts Concerning Education*. <<http://www.bartleby.com/37/1/>> (2018, березень, 26); Локк, Дж. (1988). Мысли о воспитании. *Соч. в 3 т. Т.3*. Москва: Мысль, 465.

демонструє у гарному світлі його якості характеру та здібності. Варто розповідати дитині про свої справи, радитися з нею і хвалити, якщо вона дає гарну пораду. Це тільки посилить любов та повагу до батьків, а також зміцнить довіру та прив'язаність. Ще однією важливою рисою для джентльмена є повага (respect) та привітне ставлення до людей, незалежно від їх соціального статусу, в тому числі і до слуг. Це зробить його добрішим до людей нижчого походження та слуг, які, в свою чергу, поважатимуть (esteem) свого господаря за гарне ставлення до них, незалежно від їхньої долі¹.

Особливої уваги заслуговує розгляд терміну «джентльмен», адже традиція виховання джентльменів є актуальною і досі. Таке виховання багато в чому ґрунтується саме на культивуванні у людині поваги до себе, а також до оточуючих, незалежно від їх положення у суспільстві.

Це лише короткий огляд думок Дж. Лока. Вважаємо, що більш глибокий аналіз дасть змогу впевнитися у тому, що своїми дослідженнями він зробив значний внесок у становлення традиції дослідження феномену поваги. Крім зазначеної праці, Дж. Лок звертався до проблеми поваги у праці «Два трактати про врядування»². Дж. Лок не створив власну класифікацію типів поваги, як, наприклад, І. Кант, проте його філософські дослідження мали великий вплив на традицію становлення модерної моральної філософії, завдяки якій ми маємо всі ті численні праці, присвячені феномену поваги. Дж. Лок на прикладі звичайних порад щодо виховання дитини продемонстрував всю глибину феномена поваги, різноманіття видів та її роль у процесі соціалізації людини.

Джордж Барклі у своїй роботі «Пасивна слухняність: або християнське вчення про непотистояння верховній силі...» також згадує про повагу лише у контексті аргументації, не досліджуючи при цьому повагу як окрему проблематику. Проте його думки також є цікавими для нашого дослідження.

У контексті роздумів про закони природи, автор зазначає, що вони мають поважатися (esteem) всіма людьми як настанова Бога. Цей фрагмент демонструє настановчу повагу, адже мова йде про повагу до закону природи як настанови, а також про повагу до перешкоди, у сенсі негативних наслідків, які можуть бути, якщо не слідувати цьому законі як настанові Божій³.

Говорячи про правила та норми, які не є частиною закону природи, а закликають нас поважати лише окремих людей, автор опосередковано говорить про оціночну повагу, адже тут мова йде про повагу за відповідність стандартам: «Покора уряду є достатньо універсальною справою, яка підпадає під дію закону природи... Безліч правил ... які не мають права вважатись (esteemed) моральними чи природними законами, але можуть бути або повністю скасовані, або звільнені; тому що в приватних випадках вони мали на меті заохочувати поважати (respect) лише деяких конкретних осіб, оскільки займаються відносинами, не заснованими в загальній природі людини...»⁴. Також у контексті покори уряду можна говорити про інституційну повагу як повагу до соціальної установи, що є правильним ставленням у відповідності до законів природи. Дж. Барклі також говорить і про необхідну повагу (reverence) до законів своєї країни та уряду, що є ще одним підтвердженням прикладів настановчої та інституційної поваги⁵.

Д. Г'юм у своїй праці «Трактат про людську природу» звернув більшу увагу на феномен поваги і дослідив її у контексті інших почуттів та афектів, поставивши її поряд з коханням, зневагою, ненавистю та іншими почуттями. Один з розділів цієї його праці, а саме «Повага до багатих та могутніх» фактично присвячений оціночній повазі, адже у ньому мова йде саме про ту повагу (respect, esteem), яку викликають у нас заможні та впливові люди, тобто люди, які відповідають соціальним стандартам успішності.

Проте, досліджуючи «Трактат про людську природу», ми можемо знайти також приклади інституційної, настановчої поваги, поваги-турботи, а також поваги до перешкоди. Наприклад, «Цей самий механізм працює на загальноприйнятому звичаї для дружин носити ім'я своїх чоловіків, а не чоловіків своїх дружин; а також урочистий звичай дозволяти тим, кого ми шануємо і поважаємо (honour and respect), йти першим на будь-якому параді»⁶. У цьому фрагменті досить легко можна

¹ Locke, J. (1693). *Some Thoughts Concerning Education*. <<http://www.bartleby.com/37/1/>> (2018, березень, 26); Локк, Дж. (1988). *Мысли о воспитании*. Соч. в 3 т. Т.3. Москва: Мысль, 519-520.

² Локк, Дж. (2001). *Два трактати про врядування*. Київ: Основи.

³ Berkeley, G. (1712). *Passive obedience: or, the Christian doctrine of not resisting the supreme power*. London, 9.

⁴ Berkeley, G. (1712). *Passive obedience: or, the Christian doctrine of not resisting the supreme power*. London, 14-15.

⁵ Berkeley, G. (1712). *Passive obedience: or, the Christian doctrine of not resisting the supreme power*. London, 19-20.

⁶ Hume, D. (1739-40). *Treatise of Human Nature. Book II: The Passions*. <<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hume1739book2.pdf>> (2018, березень, 25), 180-181.

побачити оціночну повагу як повагу до людини, яка відповідає високим стандартам, інституційну повагу як повагу до людини, яка займає високе положення у суспільстві, а також настановчу повагу в сенсі того, що ми також поважаємо традицію і правило першості на параді, або дружина поважає традицію носити ім'я свого чоловіка.

У контексті поваги до заможних людей Д. Г'юм також згадує про повагу до військовополонених через їх умови. У цьому випадку можна говорити про повагу-турботу як повагу (respect) до військовополонених через їх винятковий стан, який потребує нашої допомоги, а також про інституційну повагу, адже тут мова йде про війну та осіб, які пов'язані з нею, отже, вони займають певний статус та репрезентують інститут захисного апарату держави (якщо це військові)¹.

У питанні дружби та прагнення людини знайти того, повагою (respect) та дружбою кого вона може насолоджуватися, Д. Г'юм явно говорить про те, що ми у цій статті називаємо повагою-турботою².

Прикладом поваги до перешкоди є та частина тексту, де автор говорить про повагу (respect, admire) до відстані у часі та просторі. Ця повага пов'язана з об'єктами, які є дуже далекими від нас у часі або у відстані. Як приклад Д. Г'юм згадує зірки, океани, нескінченність, а також історичні реліквії, такі, як давні тексти тощо. Згадані тут природні об'єкти викликають у нас повагу через свою величність. У цьому випадку, згадуючи сили природи, ми можемо говорити про повагу до перешкоди, адже природа несе певну загрозу для людини і захоплення її величністю є результатом визнання людиною небезпечного потенціалу природних об'єктів³.

Також у досліджуваній роботі Д. Г'юма можна знайти, навіть, згадку про повагу до природи «Ви не матимете сумніву в цьому, якщо подумаєте, що більша частина краси, яку ми поважаємо (admire) у тваринах та інших об'єктах, походить від ідеї зручності та корисності»⁴.

Д. Г'юм зробив величезний внесок у дослідження феномена поваги своєю працею, яка виражає якісно новий підхід до дослідження моралі. Саме у роботі «Трактат про людську природу» ми бачимо одну із перших спроб дослідити саму суть поваги, її природу, особливості та умови виникнення. Повага тут хоч і не демонструється як феномен, що проявляється у різних видах, проте вже постає складним феноменом, що розкриває себе різним чином у різних соціальних умовах.

Адам Сміт також звертається до феномену поваги у своїй роботі «Теорія моральних почуттів». У роботі вже можна знайти не просто згадки про повагу як елемент суспільних відносин. Повага глибоко укорінена у його моральну теорію. Прикладами є те, що згадка про повагу зустрічається у багатьох розділах, які присвячені аналізу різних моральних явищ. Так, наприклад, у частині третій «Про основу наших суджень, що стосуються наших власних почуттів та поведінки, а також про відчуття обов'язку» своєї роботи А. Сміт згадує одразу кілька типів поваги, а саме, оціночну повагу, інституційну повагу, настановчу повагу. «Любов і повага (admiration), які ми природним чином виражаємо по відношенню до тих, чий характер і поведінку ми схвалюємо, обов'язково змушує нас прагнути самим стати об'єктами подібних приємних почуттів і бути таким же люб'язним і шанованим (admirable), як ті, кого ми любимо і як шануємо (admire) найбільше»⁵. Тут чітко демонструється оціночна повага по відношенню до тих особистостей, які, на нашу думку, мають особливо гарний характер та чесноти. Також повага-турбота як результат спостереження гарних якостей людини і нашого особливого ставлення до неї. Далі, у тому ж самому розділі автор звертається до інституційної поваги по відношенню до людини, яка є держслужбовцем і має бути уособленням справедливості та честі⁶.

¹ Hume, D. (1739–40). *Treatise of Human Nature. Book II: The Passions*. <<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hume1739book2.pdf>> (2018, березень, 25), 188.

² Hume, D. (1739–40). *Treatise of Human Nature. Book II: The Passions*. <<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hume1739book2.pdf>> (2018, березень, 25), 189.

³ Hume, D. (1739–40). *Treatise of Human Nature. Book II: The Passions*. <<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hume1739book2.pdf>> (2018, березень, 25), 224–225.

⁴ Hume, D. (1739–40). *Treatise of Human Nature. Book II: The Passions*. <<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hume1739book2.pdf>> (2018, березень, 25), 162.

⁵ Smith, A. (1790). *The Theory of Moral Sentiments*. <http://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_MoralSentiments_p.pdf> (2018, березень, 26), 102.

⁶ Hume, D. (1739–40). *Treatise of Human Nature. Book II: The Passions*. <<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hume1739book2.pdf>> (2018, березень, 25), 154.

У шостій частині «Про характер чесноти» А. Сміт аналізує повагу до загальних норм та правил, що корелює з настановчою повагою, наприклад, у тій частині, де автор говорить про повагу (respect) до загального правила¹. Також тут згадується інституційна повага, яка є проявом любові до своєї держави і виражається у повазі (respect and reverence) до конституції та уряду, а також у відповідному ставленні до співгромадян. У цьому контексті, можна сказати, що повага до закону є також проявом настановчої поваги².

На думку А. Сміта, особливе ставлення до людини, якостями характеру якої ми захоплюємося, проявляється в особливому типі поваги та пошани. Таке захоплення є атрибутом дружби, яка виростає з природнього співчуття, з відчуття, що людина, якою ми захоплюємося, повинна бути об'єктом нашої поваги (esteem) та схвалення³. Такий тип поваги можна назвати повагою-турботою, адже він виражається в особливому ставленні до об'єкта поваги як до виняткового та сповненого чеснот.

Нарешті, повагу до перешкоди ми знаходимо у тій частині роботи А.Сміта, яка присвячена силам страху та гніву. «Командування страху та командування гніву завжди великі і шляхетні сили. Коли вони керуються справедливістю та доброзичливістю, вони не тільки є великими чеснотами, але і збільшують величність інших чеснот. Однак, іноді вони можуть бути спрямовані зовсім іншими мотивами. У цьому випадку, хоч і все ще великі і поважні (respectable), вони можуть бути надмірно небезпечними»⁴. Можна зробити висновок, що тут описується повага до перешкоди у сенсі того, що сили страху та гніву мають великий потенціал і є дуже небезпечними, проте викликають повагу.

У дослідженій праці А. Сміта вже набагато більше уваги приділено ролі поваги у моральній проблематиці. Повага аналізується як феномен, що по-різному проявляє себе у багатьох сферах життя людини. Проте у роботі все ще відсутній чіткий розподіл поваги на типи.

Отже, підсумовуючи все розглядуване вище, зазначимо, що у цій статті було виокремлено і систематизовано різні види поваги у концепціях британських філософів доби раннього Модерну (XVI-XVIII ст.) з метою демонстрації еволюції розуміння ними поваги. На підставі проведеного аналізу, ми дійшли висновку про можливість проведення кореляції між еволюцією розуміння поняття поваги у працях зазначених філософів та еволюцією поваги як феномену у суспільстві того часу. Не дивлячись на те, що у досліджених працях немає аналізу поваги як складеного феномену, немає чіткого виокремлення типів поваги, аналіз фрагментів текстів досліджених філософів дає змогу зробити висновок, що полісемічність поняття поваги – це не штучний концепт філософів, а сутність поваги як феномену.

References:

1. Dillon, R.S. Respect. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/entries/respect/#KinRes>>.
2. Bacon, F. (1597). *The Essays*. <<http://www.authorama.com/book/essays-of-francis-bacon.html>> (2018, March, 19).
3. Bacon, F. (1609). *The Wisdom of the Ancients*. <https://en.wikisource.org/wiki/The_Wisdom_of_the_Ancients> (2018, March, 19).
4. Berkeley, G. (1712). *Passive obedience: or, the Christian doctrine of not resisting the supreme power*. London.
5. Hume, D. (1739–40). *Treatise of Human Nature*. Book II: The Passions <<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hume1739book2.pdf>> (2018, March, 25).
6. Locke, J. (2001). *Dva traktaty pro vryaduvannya* [Two treatises on governance]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Locke, J. (1988). *Mysli o vospitanii* [Thoughts on upbringing]. *Soch. v 3 t. T.3* [Compositions in 3 volumes. V. 3]. Moscow [in Russian].
8. Locke, J. (1693). Some Thoughts Concerning Education. <<http://www.bartleby.com/37/1/>> (2018, March, 26).
9. Smith, A. (1790) *The Theory of Moral Sentiments*. <http://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_MoralSentiments_p.pdf> (2018, March, 26).

¹ Hume, D. (1739–40). *Treatise of Human Nature*. *Book II: The Passions*. <<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hume1739book2.pdf>> (2018, березень, 25), 199.

² Hume, D. (1739–40). *Treatise of Human Nature*. *Book II: The Passions*. <<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hume1739book2.pdf>> (2018, березень, 25), 210.

³ Smith, A. (1790). *The Theory of Moral Sentiments*. <http://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_MoralSentiments_p.pdf> (2018, March, 26), 203.

⁴ Smith, A. (1790). *The Theory of Moral Sentiments*. <http://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_MoralSentiments_p.pdf> (2018, March, 26), 219.